RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA INSON KAPITALINI BOSHQARISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

SAFAYEV SOLI SATTOROVICH
Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi
Kasbiy ta’lim agentligi
+998914428355
e-mail: solijon.safayev@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Zamonaviy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, avtomatlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson kapitalining iqtisodiy taraqqiyotdagi o‘rni va ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, inson kapitalini samarali boshqarish, xodimlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish, raqamli kompetensiyalarini shakllantirish hamda uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, inson kapitali, inson kapitalini boshqarish, nazariy-metodologik asoslar, raqamli transformatsiya, raqamli kompetensiyalar, inson resurslari, innovatsion texnologiyalar, mehnat unumdorligi, kasbiy rivojlanish.

KIRISH

XXI asrda jahon iqtisodiyotining rivojlanishi raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi, ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi, axborot almashinuvi tezlashuvi va mehnat bozorida yangi kompetensiyalarga bo‘lgan talabning ortishi bilan tavsiflanadi. Mazkur jarayonlar iqtisodiy o‘sishning an’anaviy omillarini qayta ko‘rib chiqish, insonning bilimlari, kasbiy malakasi, ijodiy salohiyati, innovatsion fikrlashi va raqamli ko‘nikmalarini strategik resurs sifatida baholash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Shu sababli raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiy fan, menejment nazariyasi va amaliy boshqaruvning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Inson kapitali iqtisodiy faoliyat jarayonida foydalaniladigan bilimlar, ko‘nikmalar, tajriba, salomatlik, kasbiy kompetensiyalar va boshqa shaxsiy imkoniyatlar majmuasi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu kapitalning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u moddiy resurslardan farqli ravishda inson shaxsiyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, amaliy tajriba va uzluksiz rivojlanish orqali shakllanadi. Raqamli iqtisodiyotda inson kapitalining qiymati faqat mavjud bilimlar hajmi bilan emas, balki yangi axborotni o‘zlashtirish, raqamli vositalardan foydalanish, o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

ASOSIY QISM

Jahon bankining 2018-yilda e’lon qilingan The Human Capital Project tashabbusi inson kapitalini mamlakatlarning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishi va aholi farovonligini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida baholaydi. Ushbu tashabbus ta’lim va sog‘liqni saqlashga kiritiladigan investitsiyalarni insonning kelajakdagi mehnat unumdorligi hamda iqtisodiy imkoniyatlari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadi.

Inson kapitali nazariyasining shakllanishi iqtisodiy o‘sishda insonning bilim va ko‘nikmalari qanday ahamiyatga ega ekanini ilmiy jihatdan izohlashga qaratilgan tadqiqotlar bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu yo‘nalishning rivojlanishida iqtisodchi olimlar Teodor Shults va Gari Bekkerning ishlari muhim o‘rin egallaydi. Ularning tadqiqotlarida ta’lim, kasbiy tayyorgarlik va inson qobiliyatlarini rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikka ta’sir etuvchi investitsiyalar sifatida talqin qilingan.

Teodor Shultsning 1961-yilda Investment in Human Capital nomli maqolasi chop etilgan. Mazkur tadqiqot insonning bilim va malakasini iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili sifatida tahlil qilishga ilmiy asos yaratgan ishlardan biri hisoblanadi. Muallif inson imkoniyatlarini rivojlantirishga sarflanadigan mablag‘larni oddiy iste’mol xarajatlari sifatida emas, balki kelajakdagi unumdorlikka ta’sir ko‘rsatuvchi investitsiyalar sifatida baholash zarurligini asoslagan.

Gari Bekker tomonidan ishlab chiqilgan inson kapitali nazariyasida ham ta’lim olish, kasbiy tayyorgarlikdan o‘tish va malakani oshirish iqtisodiy natijalar bilan bog‘liq holda tahlil qilingan. Uning 1964-yilda birinchi marta nashr etilgan Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education asari mazkur nazariyaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu nazariy qarashlarning raqamli iqtisodiyot uchun ahamiyati shundaki, bilim va ko‘nikmalar nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish, raqamli jarayonlarni boshqarish va innovatsiyalarni joriy etish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Masalan, ma’lumotlarni tahlil qilish, raqamli platformalarda ishlash, axborot xavfsizligiga rioya etish va sun’iy intellekt vositalaridan mas’uliyatli foydalanish zamonaviy xodimning kasbiy qiymatini belgilovchi omillarga aylanib bormoqda.

Shu bilan birga, inson kapitalini faqat ta’lim darajasi yoki diplomlar soni bilan o‘lchash yetarli emas. Insonning amaliy tajribasi, muammolarni hal etish qobiliyati, muloqot madaniyati, jamoada ishlash ko‘nikmasi, tashabbuskorligi va o‘zgarishlarga moslashuvchanligi ham uning iqtisodiy faoliyatdagi imkoniyatlarini belgilaydi. Raqamli iqtisodiyotda ushbu omillar texnik bilimlar bilan uyg‘unlashganda yanada yuqori ahamiyat kasb etadi.

Demak, inson kapitalining zamonaviy talqini uchta o‘zaro bog‘liq jihatni qamrab oladi. Birinchisi, insonning mavjud bilim va kompetensiyalari. Ikkinchisi, ushbu salohiyatni rivojlantirish uchun amalga oshiriladigan ta’lim, kasbiy tayyorgarlik va sog‘liqni saqlashga oid investitsiyalar. Uchinchisi esa shakllangan salohiyatdan samarali foydalanish orqali olinadigan iqtisodiy va ijtimoiy natijalardir. Mazkur uch jihatni o‘zaro bog‘liq holda boshqarish inson kapitalini rivojlantirishning nazariy asoslarini tashkil etadi.

Mazkur boshqaruv tizimining o‘ziga xos jihati inson va texnologiya o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning murakkablashuvi bilan izohlanadi. Raqamli vositalar ayrim takrorlanuvchi vazifalarni avtomatlashtirishi mumkin, biroq murakkab qarorlar qabul qilish, axloqiy mas’uliyatni baholash, ijodiy fikrlash, muzokaralar olib borish va jamoaviy muammolarni hal etish kabi ko‘nikmalar inson kapitalining muhim tarkibiy qismlari bo‘lib

qoladi. Shuning uchun raqamli iqtisodiyotda boshqaruvning asosiy vazifasi insonni texnologiya bilan almashtirish emas, balki texnologik imkoniyatlar va inson salohiyati o‘rtasidagi samarali uyg‘unlikni ta’minlashdan iborat.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan 2016-yil 2-iyunda e’lon qilingan Skills for a Digital World tadqiqotida raqamli texnologiyalarning tarqalishi mehnat bozorida talab qilinadigan ko‘nikmalar tarkibini o‘zgartirishi qayd etilgan. Hisobotda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan bir qatorda axborotni qayta ishlash, mustaqil ishlash, muammolarni hal qilish va samarali muloqot qilish ko‘nikmalarining ahamiyati yoritilgan. Ushbu manba inson kapitalini boshqarishda faqat texnik ko‘nikmalarni emas, balki umumiy va kasbiy kompetensiyalarni birgalikda rivojlantirish zarurligini asoslashga yordam beradi.

Inson kapitalini boshqarishning zamonaviy tizimi bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni qamrab oladi. Birinchi yo‘nalish - inson kapitalini rejalashtirish. Bunda tashkilotning kelajakdagi faoliyat yo‘nalishlari, texnologik o‘zgarishlar va ishlab chiqarish ehtiyojlaridan kelib chiqib, zarur xodimlar soni hamda kompetensiyalar tarkibi belgilanadi. Ikkinchi yo‘nalish - xodimlarni tanlash va joylashtirish. Ushbu jarayonda nomzodning faqat diplomiga emas, balki amaliy bilimlari, raqamli savodxonligi, kasbiy tajribasi va yangi bilimlarni egallash qobiliyatiga ham e’tibor qaratiladi.

Uchinchi yo‘nalish - inson kapitalini rivojlantirish. Bunda uzluksiz ta’lim, malaka oshirish, qayta tayyorlash, masofaviy o‘qitish, kasbiy mentorlik va amaliy mashg‘ulotlar muhim ahamiyat kasb etadi. To‘rtinchi yo‘nalish - natijalarni baholash va rag‘batlantirish. Xodimlarning faoliyati aniq, o‘lchanadigan va ish mazmuniga mos mezonlar asosida tahlil qilinishi lozim. Beshinchi yo‘nalish - inson kapitalini saqlash va rivojlantirish. U ish sharoitlarini yaxshilash, kasbiy o‘sish imkoniyatlarini yaratish, mehnat xavfsizligini ta’minlash, bilimlar almashinuvini rag‘batlantirish va malakali xodimlarning tashkilotda uzoq muddat ishlashiga ko‘maklashishni nazarda tutadi.

Raqamli boshqaruv sharoitida ushbu yo‘nalishlarning samaradorligi ishonchli ma’lumotlarga tayangan holda baholanishi kerak. Masalan, xodimlarning malaka darajasi, o‘quv dasturlarini tamomlash ko‘rsatkichlari, ish unumdorligi, bo‘sh ish o‘rinlarini

to‘ldirish muddati, xodimlar almashinuvi va raqamli tizimlardan foydalanish darajasi boshqaruv qarorlarini asoslashda qo‘llanishi mumkin. Biroq ko‘rsatkichlar faqat son jihatidan emas, balki sifat jihatidan ham tahlil qilinishi zarur.

XULOSA

Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishning nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiy rivojlanish, mehnat unumdorligini oshirish va tashkilotlarning raqobatbardoshligini mustahkamlash bilan uzviy bog‘liq. Inson kapitali bilimlar, kasbiy malaka, amaliy tajriba, raqamli kompetensiyalar va yangi sharoitlarga moslashish qobiliyatini qamrab oluvchi murakkab iqtisodiy resurs hisoblanadi. Uning samaradorligi nafaqat mavjud salohiyatga, balki ushbu salohiyatni rivojlantirish, boshqarish va amaliy faoliyatga tatbiq etish mexanizmlariga ham bog‘liq.

Teodor Shults va Gari Bekkerning inson kapitali nazariyasiga oid ilmiy ishlari ta’lim va kasbiy tayyorgarlikni iqtisodiy rivojlanish bilan bog‘liq investitsiyalar sifatida o‘rganish uchun nazariy asos yaratadi. OECDning 2016-yildagi raqamli ko‘nikmalar haqidagi hisoboti, UNESCOning 2023-yilgi ta’lim texnologiyalari bo‘yicha tadqiqoti va Xalqaro mehnat tashkilotining 2021-yilgi raqamli mehnat platformalari haqidagi hisoboti esa inson kapitalini boshqarishda raqamli kompetensiyalar, uzluksiz ta’lim va munosib mehnat sharoitlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi mamlakat iqtisodiyoti va ijtimoiy sohasini raqamli rivojlantirishning muhim me’yoriy asoslaridan biri hisoblanadi. 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmon bilan bog‘liq “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi hamda 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori inson kapitalini boshqarish masalasini mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish va texnologik taraqqiyot maqsadlari bilan bog‘liq holda o‘rganish uchun muhim hujjatlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Schultz, T. W. Investment in Human Capital. The American Economic Review, 1961. https://doi.org/10.2307/1818907

2. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. National Bureau of Economic Research, 1964. https://www.nber.org/books-and-chapters/human-capital-theoretical-and-empirical-analysis-special-reference-education

3. World Bank. The Human Capital Project. 2018-yilda boshlangan tashabbus va tegishli rasmiy materiallar. https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital

4. World Bank. Human Capital Index and Components, 2018. 2018-yil 18-oktabrda e'lon qilingan ma'lumotlar. https://www.worldbank.org/en/data/interactive/2018/10/18/human-capital-index-and-components-2018